

Історія

УДК 94 (477.85/.87):130.2 “XIX-XX”

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15694617>

Створення та діяльність товариств на Гуцульщині в кінці XIX – на початку XX ст. як рушії української національної ідентичності

Єгрешій Олег Ігорович,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України і методики викладання історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-0639-910X>

Костючок Петро Леонтійович,

кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри етнології і археології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна,
<https://orcid.org/0000-0001-8719-8723>

Райківський Ігор Ярославович,

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України і методики викладання історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна,
<https://orcid.org/0000-0003-2218-9556>

Прийнято: 04.06.2025 | Опубліковано: 19.06.2025

***Анотація:** Дослідження спрямоване на вивчення процесів формування української національної ідентичності наприкінці XIX – на початку XX ст. на Гуцульщині. Наукова новизна полягає в аналітичному осмисленні впливу діяльності товариств на процеси національної ідентифікації на регіональному рівні.*

Метою статті є аналіз впливу створення та діяльності українських товариств на конструювання української національної ідентичності на Гуцульщині наприкінці XIX – на початку XX ст.

Методологія наукової студії ґрунтується на принципах історизму, науковості, об'єктивності, системності. Використано загальнонаукові та спеціальні наукові методи. У публікації також застосовані етнологічні методи: порівняльно-історичний, аналітично-типологічний, історичної реконструкції, статистичний.

У результаті дослідження встановлено, що українські культурно-просвітні товариства практичною діяльністю безпосередньо впливали на національну самоідентифікацію населення, відігравали важливу роль у процесах солідаризації, консолідації. Користуючись авторитетом та популярністю, культурно-освітні товариства згуртовували населення під час підготовки, організації та проведення різноманітних заходів. У створених читальнями бібліотеках діяли осередки аматорських мистецьких, музичних й спортивно-руханкових гуртків. Передплачувані інтелігенцією для громади україномовні часописи, місячники, газети, оновлені фонди читалень, популяризували освіченість, стимулювали зацікавленість населення краю місцевими й загальнонаціональними справами, сприяли піднесенню українського національного руху. У рамках діяльності цих українських просвітянських товариств проводились масові читання творів українських митців, різнопланові бесіди, вшановувались ювілеї українських просвітителів

і літераторів Т. Шевченка, І. Франка М.Шашкевича, відзначалися національні свята.

Діяльність українських культурно-освітніх та гімнастично-спортивних товариств на Гуцульщині, створення їхніх локальних мереж формували громадянське суспільство та його цінності загалом, що мало відбиток у етнополітичній консолідації українців гуцульського етнографічного краю, їх етнокультурній й соціополітичній мобілізації, інтеграції в тодішні політичні процеси. Різноманітні форми та методи їхнього функціонування сприяли пошвавленню роботи осередків, патріотичному вихованню, піднесенню національної свідомості населення. Активна діяльність культурно-освітніх товариств поглиблювала процес національної самоідентифікації серед гуцулів.

Ключові слова: товариства, “Просвіта”, “Руська бесіда”, “Січ”, “Українське педагогічне товариство”, Гуцульщина, національна ідентичність, гуцули.

The creation and activity of societies in the Hutsul region in the late 19th and early 20th centuries as drivers of Ukrainian national identity

Oleg Yehrechii,

PhD (History), Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History, Vasyl Stefanyk Precarpathian University, Ivano-Frankivsk, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-0639-910X>

Petro Kostyuchok,

PhD (History), Associate Professor, Department of Ethnology and Archaeology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-8719-8723>

Igor Raikivskyi,

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History, Vasyl Stefanyk Precarpathian University, Ivano-Frankivsk, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-2218-9556>

Abstract: *The research is aimed at studying the processes of formation of Ukrainian national identity in the late 19th – early 20th centuries in the Hutsul region. The scientific novelty lies in the analytical understanding of the impact of the activities of societies on the processes of national identification at the regional level.*

The aim of the article is to analyze the influence of the creation and activity of Ukrainian societies on the construction of Ukrainian national identity in the Hutsul region in the late 19th – early 20th centuries.

The methodology of this scientific study is founded on the principles of historicism, scientific rigor, objectivity, and systematic analysis. Both general scientific and specialized research methods were employed. The publication also incorporates ethnological methods, including: comparative-historical, analytical-typological, historical reconstruction, and statistical approaches.

As a result of the study, it was found that Ukrainian cultural and educational societies, through their practical activities, directly influenced the national self-identification of the population and played an important role in the processes of solidarity and consolidation. Using their authority and popularity, cultural and educational societies rallied the population during the preparation, organization, and holding of various events. The libraries created by the reading rooms housed amateur art, music, and sports and physical education clubs.

Ukrainian-language magazines, monthlies, newspapers, and updated reading room funds, subscribed to by the intelligentsia for the community, popularized

education, stimulated the interest of the region's population in local and national affairs, and contributed to the rise of the Ukrainian national movement.

As part of the activities of these Ukrainian educational societies, mass readings of works by Ukrainian artists were held, diverse conversations were held, the anniversaries of Ukrainian educators and writers T. Shevchenko, I. Franko, and M. Shashkevych were honored, and national holidays were celebrated.

The work of Ukrainian cultural, educational, and gymnastic-sports societies in Hutsulshchyna, along with the establishment of their local networks, was instrumental in shaping civil society and its values. This had a significant impact on the ethno-political consolidation of Ukrainians in the Hutsul ethnographic region. It also contributed to their ethno-cultural and socio-political mobilization, and their integration into the political processes of that era. Various forms and methods of their functioning contributed to the revitalization of the work of the centers, patriotic education, and the raising of the national consciousness of the population. The active activity of cultural and educational societies deepened the process of national self-identification among the Hutsuls.

Keywords: *societies, “Prosvita”, “Ruska besida”, “Sich”, “Ukrainian Pedagogical Society”, Hutsul region, national identity, Hutsuls.*

Постановка проблеми. Відсутність власної держави, перебування українських етнічних територій у складі різних держав перешкоджали тенденціям етноконсолідації та національно-державницькі прагненням. У контексті цього вивчення специфіки становлення української нації та ідентифікаційних процесів у розрізі окремих етнографічних груп надасть можливість вивчити досвід еволюції національної ідентичності української за змістом та регіональної за характером.

Гуцульщина як етнографічний регіон знаходиться на периферії українського етнічного матірнього організму, тому для місцевого населення

завжди була характерна подвійна ідентифікація локального і загальноукраїнського рівнів. Традиційна культура гуцулів сформувала у них непересічну самобутність, що вагомо впливала на окремі елементи психології місцевого люду. Перебуваючи на порубіжні, у них проявлялась аполітичність та амбівалентність.

Коло дослідницьких інтересів стосовно національної ідентичності є доволі актуальним. У практичному контексті це дозволяє за допомогою окремих маркерів теорій ідентичності співвіднести окрему особистість або етнофора, певну соціальну групу з тим чи іншим соціальним організмом. Більшість дослідників сходяться у тому, що становлення національної самоідентифікації характеризується складністю, кожен з етапів якого має свою специфіку. Зауважимо, що у розрізі українського варіанту ідентичності, як показують історичні практики, чільне місце займали культурні маркери. Серед них вагому роль відігравали культура, мова, релігія. Надзвичайно важливим компонентом ідентифікації є усвідомлення особою або групою власної спільності походження та терену спільного проживання. Окреме доповнююче значення відіграють етнопсихологічні чинники, які базуються на чуттєвій/відчуттєвій сфері. Тому цілком прийнятним у практиці став етнічний емпатизм, відображений у національній свідомості, сприйнятті, історичній пам'яті.

У цьому процесі фундаментальне значення відіграли українські товариства культурно-освітнього спрямування. Власне вони завдяки безпосередній практичній діяльності робили вплив на ідентифікаційні процеси серед населення периферійних територій, тому цілком очевидним є факт системного визначення їх ролі і місця у процесах модерного націєтворення на регіональному рівні. Завдяки «Просвіті», «Руській бесіді», «Січі», «Українському педагогічному товариству» українська ідея стала основою національного усвідомлення місцевого населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідейні засади, функціонування культурно-освітніх товариств на Гуцульщині відображено у дослідженнях вітчизняних учених І. Андрухів [1], П. Арсенича [2], М. Гуйванюка [3], О. Добржанського [4–5], Б. Савчука [6], П. Сіреджука [7], А. Сиви [8–9], А. Королька [10], В. Клапчука [11]. Історико-правові основи діяльності українських культурно-освітніх інституцій проаналізовано у працях С. Церковника [12], О. Бикова [13]. Специфіку створення чисельної мережі пожежно-гімнастичного товариства «Січ» та товариства «Просвіта» на Галицькій Гуцульщині на початку ХХ ст. простежено у статтях С. Галемчук [14–15].

Чимало публікацій на основі усної історії, знайдених та оцифрованих унікальних світлин про діяльність товариств на Гуцульщині створено авторами проєкту «Локальна історія» [16–17].

Апогеем вивчення історії Гуцульщини стали перші десятиріччя 2000-х років. Пандемія коронавірусного захворювання (COVID-19) зумовила повернення до локальної історії етнографічних регіонів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відмітимо, що попри численні наукові дослідження про українське національно-культурне відродження, про «довге» ХІХ ст., студіювання етнополітичних процесів на регіональному рівні у зрізі українського політичного націєтворення на зламі ХІХ – початку ХХ ст. залишається малодослідженою темою, перспективною проблематикою для наукових дискурсів. Окремого вивчення потребує створення мережі українських культурно-освітніх та гімнастично-спортивних товариств на Гуцульщині, вплив їхніх форм та методів роботи на місцеве населення, на формування національної свідомості.

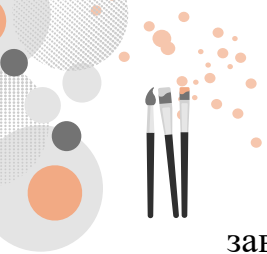
Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є вивчення трансформації й специфіки процесів національної

ідентичності українців гуцульського етнографічного району через зріз діяльності культурно-освітніх та гімнастично-спортивних товариств. Розглядаємо національну ідентичність у вимірі двох маркерів політичного і культурного [18].

Методологія дослідження базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності, системності. Використано загальнонаукові та спеціальні наукові методи. У статті застосовані спеціальні методи етнологічної науки, з поміж яких вирізняється порівняльно-історичний, аналітично-типологічний та доповнюючими до розуміння етноісторичної картини стали метод історичної реконструкції, статистичний метод.

Завдання статті: проаналізувати національно-культурні чинники та їх роль у практичному конструюванні національної ідентичності українців Гуцульщини; простежити участь гуцулів у діяльності культурно-освітніх та гімнастично-спортивних товариств; з'ясувати консолідуючий вплив на гуцулів форм та методів функціонування цих організацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення освітньої мережі і заснування українських культурно-освітніх товариств зумовили залучення до їх функціонування населення Гуцульщини. Культурно-освітні товариства на Гуцульщині у ХІХ ст. здобули значний авторитет. Вони впливали на становлення української національної свідомості місцевого населення через залучення їх до різного ґтибу заходів, в основі яких було національне просвітництво. Так на території Галицької Гуцульщини у більшості випадках центром національної роботи українського спрямування стало товариство "Просвіта". За її прикладом на теренах Буковинської Гуцульщини таку ж системну роботу культурно-просвітницького спрямування проводило товариство "Руська бесіда". Створення осередків вказаних товариств визначали магістральний напрям національного усвідомлення місцевого населення. У кожному селі, де було організоване таке товариство, біля витоків

завжди стояла місцева еліта (священники і вчителі). Саме вони були рушіями культурно-освітньої роботи, володіли значним авторитетом, їхня діяльність та позиція впливали на громадське життя, його перебіг їхня діяльність була своєрідним лакмусовим папірцем процесів національного усвідомлення.

Саме місцева інтелігенція стала організатором товариств [19, с. 66]. Вони генерували на локальному рівні українську національну ідею. З цього приводу газета “Буковина” пов’язувала створення товариств із пробудженням національної та політичної свідомості гуцулів [20]. У більшості випадках організація товариств відбувалася з ініціативи так званих “сторонніх одиниць”. Мова йде насамперед про вчителів і священників, які були призначеними до гуцульських сіл, проте не були вихідцями з Гуцульщини.

Наприкінці XIX ст. у гуцульському краї діяли поодинокі осередки товариств. На початку XX ст. у зв’язку з активізацією національно-політичного життя в Галичині, Буковині, Гуцульщині процес створення значно інтенсифікувався. У цей час було організовано 23 осередки “Просвіти” й “Руської бесіди”, упродовж наступного десятиліття кількість створених читалень зростає на 35. Очевидно, що не треба гіперболізувати той факт, що усі посталі товариства були дієвими. На наше переконання, певною проблемою такої дієвості або бездієвості був той факт, що вони засновувалися з ініціативи вихідців із сусідніх сіл. Саме цей факт не дозволяв повній мірі контролювати діяльність створених осередків.

Статистичні дані вказують, що на 1912 р. на Галицькій Гуцульщині було 54 читальні, проте якщо подивитися на їхню функціональну дієвість, то 17 з них, або 32 відсотки працювали дуже добре, водночас 33 або 61 відсоток філій розвивались слабо, 4 або 7 відсотків з них – занепали [21, с. 21; 22, с. 107–108]. Культурно-освітня філія організовувала бібліотеки, які ставали осередками функціонування аматорських мистецьких, музичних й спортивно-руханкових гуртків. Важливим практичним ефектом творення товариств стало те, що у

рамках їх діяльності місцева провідна верства залучала жителів краю до освіти. Зокрема, для мотивації інтересу до освіти місцева інтелігенція купувала за власні кошти українські книги, доволі часто з власних джерел робила передплату україномовних часописів, місячників, газет для громади, в якій вони проживали. У практичному полі така діяльність провідної верстви допомагала розширенню світогляду, а також слугувала залученості населення краю до місцевих громадських й загальнонаціональних справ.

Відмітимо, що саме за ініціативи просвітян у 1913 р. як відлуння галицької політики в окремих громадах галицької частини Гуцульщини були започатковані курси народного університету. З цього приводу вітчизняний дослідник П. Сіреджук на основі аналізу культурно-просвітньої діяльності “Просвіти” в с. Космач, відмітив, що на своїх зібраннях просвітяни вчилися писати й читати. Він підкреслив, що місцеві жителі в основному читали українські часописи, серед яких особливою популярністю користувалися “Діло”, “Дзвінок”, “Свобода”, “Народне багатство”, “Народний голос”. Вагоме місце посідала література, яка надсилалася зі Львова. Великим успіхом серед просвітян користувалася “Історія України-Руси” М.Грушевського [23, с. 23–24]. Саме це видання мало особливу популярність серед гуцулів [24, арк.4; 25, арк. 4; 26, арк. 131]. Окреме місце серед інших українських часописів, які формували книгозбірні читалень на Гуцульщині були “Зоря”, “Нива”, “Господар” [27, арк. 13, 15]. Твори таких видатних діячів як Т. Шевченко, І. Франко, М. Шашкевич, Ю. Федькович займали пріоритетне місце у розвитку національної свідомості гуцулів [28, арк. 4].

Читальні стали простором відзначення просвітянських свят, приуроченим знаним постатям. У 1912 р. у більшості громад Галицької Гуцульщини пройшли вечорниці на честь Маркіяна Шашкевича. Вагомим елементом українського національного усвідомлення стало проведення у всіх просвітянських осередках у 1913 р. Шевченківських свят.

Такі ж процеси спостерігалися на буковинській Гуцульщині. Зокрема, у Берегометі діяли читальні «Української Бесіди» та «Імені Остапа Юрія Федьковича» [29, с. 183]. Дослідник В. Клапчук твердить, що у читальнях відбувались багатоманітні культурно-освітні заходи: “діяли театральні, танцювальні та вокальні гуртки; відбувались театральні вистави, музично-співочі концерти, доповіді на різні теми, вечірні курси української історії та географії, коляди” [30, с. 183].

Окрім просвітянської діяльності на Гуцульщині вагоме місце займав січковий рух. Він сприяв підняттю національної свідомості. На території Гуцульщини він набув значного посилення. Ідеологом структурної організації та провідником у національно-культурному зрізі “Січей” був адвокат К. Трильовський. У місцевій коломийській газеті “Голос Покуття” його називали “першим народним пробудителем Гуцульщини” [31]. Серед активістів січового руху Галицької Гуцульщини Ю. Соломійчук-Юзенчук. К. Обух, о. І. Попель.

К. Трильовський зазначав, що “селянство найбільше притягувало до “Січі” її “зовнішня декоративна сторона”: стрічки, топірці, восьмикутні зорі. Окрім того, воно близько сприйняло й прагнуло наслідувати козацьку традицію”. У січових осередках проводили активну просвітню працю. У них “гуцул учився національної свідомості й здисциплінованості, заправлявся до військового ладу й самоуправи” [32, с. 32]. У гуцульських осередках “Січі” вагоме місце займало вивчення історії козаків, яке значно підсилювало процеси національної свідомості. Відмітимо, що “Січ” діяла офіційно як пожежно-спортивна організація. Задля цього у Коломії у середині жовтня 1911 р. відбувся регіональний січковий пожежно-гімнастичний курс [33, арк. 16].

Також “Січ” була актором суспільно-політичного життя. Тому їх учасники масово підтримували політичні вимоги щодо загального виборчого права чоловіків, національної освіти, в тому числі щодо українського

університету у Львові. Відомий гуцульський вчитель М. Ломацький твердив, що січовики “стали предвісниками новітнього Українського війська УСС” [34, с. 279].

У статичному вимірі у 1904–1905 рр. на Гуцульщині було організовано 45 осередків, проте до Великої війни їх кількість скоротилася до 26. Важливим моментом був той факт, що у суспільному житті січові осередки вели боротьбу з корчмами [35, с. 37–38]. К. Трильовський ініціював антиалкогольну акцію, закупив книги про тверезий спосіб життя [36, арк. 10].

Також локальні філії “Січі” долучилися до вшанування роковин 50-річчя смерті Т.Шевченка. К. Трильовським було ініційована закупівля книг Т. Шевченка [37, арк. 12]. Така системна, національно-політична діяльність січовиків буда предметом зацікавлення місцевими органами влади.

Одним з варіантів протидії була спроба ліквідації товариства, маючи на меті обмежити його вплив на населення. Через це 16 осередків у травні 1904 р. припинили існувати [38, арк. 44]. До влади зверталися члени січового руху, інтерпеляцію склав депутат В. Яворський. Проте це не врятувало осередки від ліквідації [39, арк. 43, 52, 81, 87, 89].

Через інкримінування підготовки повстання у 1905 р. проти учасників січових осередків владою були застосовані переслідування. Лідери січового руху (Ю. Соломійчук-Юзенчук, о. І.Попель, К. Трильовський) були піддані арештам, згодом ув’язнені, оштрафовані.

Задля протидії утискам “Січі” до Відня восени 1905 р. відправлена делегація гуцулів, яку очолив К. Трильовський [40, с. 108]. На найвищому рівні було розглянуто справу січовиків. Внаслідок звернення цькування припинилися.

“Руське педагогічне товариство” (з 1912 р. “Українське педагогічне товариство”), перебуваючи у стадії формування організації, поширювало діяльність у повітових містечках. Косів, Надвірна і Печеніжин були тими

місцевостями Галицької Гуцульщини, де на 1914 р. працювали філії [41, с. 1078].

Мережа етнічної ідентифікації поширилась на громадсько-політичний, просвітній та економічний діапазони. Активісти “Просвіти” й “Руської бесіди” здійснювали важливу діяльність щодо становлення національної самосвідомості серед гуцулів [42, с. 108]. Проведення ними масових читань творів українських митців, обговорення історичних питань, дискусій про господарство, правове становище, вшанування визначних українських діячів, відзначення національних свят сприяли кристалізації національної ідентичності. Місцеві осередки Галицької та Буковинської Гуцульщини організовували ювілейні урочистості, концерти на честь ювілеїв національних просвітителів і літераторів Т.Шевченка, І.Франка М.Шашкевича, які були символами єдності нації. У Сторонець-Путилі у 1901 р. вперше було багатолюдно вшановано річницю смерті Т.Шевченка [43, с. 64]. На початку ХХ ст. у Косові до Шевченківських свят активно долучалися представники інтелігенції, міщанства і робітників [44]. Липень 1913 р. у ознаменування відкриттям пам’ятника Великому Кобзарю. Державна етнополітика угорської влади на території Закарпатської Гуцульщини проведення національних свят українців забороняла.

Також лідери культурно-освітніх товариств ініціювали для національної консолідації створення Товариства тверезості, українських крамниць, рільничо-господарських й промислових спілок, позичкових кас [45, с. 21].

Висновки. Отже, діяльність українських культурно-освітніх та гімнастично-спортивних товариств на Гуцульщині, виникнення їхніх локальних мереж у цьому регіоні сприяла формуванню громадянського суспільства загалом та національно-політичному об’єднанню українців Гуцульщини: етнокультурній та соціополітичній мобілізації, включенню в політичне життя.

Створення товариств у кожному регіоні мало свою специфіку. Якщо на Гуцульщині і на Бойківщині вони стали каталізаторами активації національної ідентичності, то на Лемківщині їхня роль була мінімізованою.

Різноманітні форми та методи їхнього функціонування сприяли збільшенню осередків, патріотичному вихованню, піднесенню національної свідомості населення. Активна діяльність культурно-освітніх товариств поглиблювала процес національної самоідентифікації серед гуцулів. Діяльність українських культурно-освітніх товариств на Гуцульщині сприяла консолідації проактивних русинів-українців, формувала національну свідомість, конструювала національну ідентичність. Ці установи були своєрідними агентами змін та впливу, осередками взаємодії, активності, просторами творення нових сенсів.

Перспективними для подальших досліджень є вивчення конструювання національної ідентичності на території Марамороської Гуцульщини, дослідження діяльності лідерів товариств.

Список використаних джерел:

1. Андрухів І. Українські молодіжні товариства Галичини: 1861–1939 рр. Івано-Франківськ, 1994. 72 с.
2. Арсенич П. “Просвіта” на Гуцульщині. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2010. Вип. 19. С. 310–312.
3. Гуйванюк М. Січковий рух у Галичині й на Буковині (1900–1914 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернівці, 2001. 21 с.
4. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. Чернівці: Золоті литаври, 1999. 574 с.
5. Добржанський О. Товариства «Просвіта» на Буковині та західній Волині в міжвоєнний період: порівняння організаційних засад, ідейної

спрямованості та діяльності. *Літопис Волині*. 2022. Вип. 26. С. 97–102.
<https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.26.16>

6. Білавич Г., Савчук Б. “Рідна школа” (1881–1939 рр.). Івано-Франківськ, 1999. 208 с.
7. Сіреджук П. Діяльність “Просвіти” в Космачі. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2010. Вип. 19. С. 313–316.
8. Сова А. Взаємодія українських товариств «Сокіл», «Січ», «Пласт» і «Луг» у Галичині з органами місцевого самоврядування у контексті суспільно-культурної діяльності (перша третина ХХ століття). *Місьцеве самоврядування в Україні (ХХ – початок ХХІ століття). Західні землі: монографія* / відп. ред. М. Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, 2023. С. 52–89.
9. Сова А. Діяльність Степана Гайдучка в організації "Пласт" (1911–1930). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2024. Вип. 39. С. 141–155. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001513188> doi 10.33402/ukr.2024-39-141-155 (дата звернення: 14.04. 2025).
10. Королько А. Діяльність філії “Просвіти” в м. Коломиї та читалень товариства Печеніжинського судового повіту наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. (за матеріалами української газетної періодики). *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Другі Грабовецькі історичні читання” (З нагоди 90-річчя академіка Володимира Грабовецького)* (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2018 р.). Івано-Франківськ, 2019. С. 235–262.
11. Клапчук В. Громадські організації Гуцульщини кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. та українське національне відродження. *Галичина*. 2009. Ч. 15–16. С. 182–189.
12. Церковник С. Історико-правові засади становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх

інституцій Східної Галичини у 1848–1939 рр.: монографія. Львів: Галицька видавнича спілка, 2020. 148 с.

13. Биков О.М. Організаційно-правові засади січового руху на Галичині крізь призму державотворчої діяльності Кирила Трильовського. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. № 79. Ч.1. С. 17–22. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.2>

14. Галемчук С. Український січовий рух на Галицькій Гуцульщині початку XX ст.: зміст та особливості. *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина»*. 2022. № 35. С. 140–162. <https://doi.org/10.15330/gal.35.140-162>

15. Галемчук С. Дільність осередків товариства “Просвіта” на Галицькій Гуцульщині в кінці XIX – на початку XX ст. *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина»*. 2024. № 37. С. 85–99. <https://doi.org/10.15330/gal.37.85-99>

16. Попелюк Р. У вишиванках і з топірцями: як товариство «Січ» виховувало патріотичну молодь. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/u-vishivankakh-i-z-topirtsiami-iak-tovaristvo-sich-vikhovuvalo-patriotichnu-molod/> (дата звернення: 24.04.2025).

17. Попелюк Р. «Сокіл»: тренував тіло, а виховував український дух. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/sokil-trenuvav-tilo-a-vikhovuvav-ukrayinskii-dukh/> (дата звернення: 24.04.2025).

18. Костючок П. Культурні маркери національної ідентичності. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2012. Вип. 22. С. 106–111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Ist_2012_22_14. (дата звернення: 14.04.2025).

19. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. Київ: Наукова думка, 1987. 471 с.

20. К-ий. Із Кімполонгської Руси! *Буковина*. 1906. Ч.106. 10 (23) вересня.

21. Арсенич П. Просвіта на Гуцульщині. *Гуцульщина*. 1994. Ч. 37. С. 21.
22. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Івано-Франківськ, 1995. 1 .VIII. Гуцульщина в другій половині XIX – початку XX ст. 220 с.
23. Сіреджук П. Діяльність “Просвіти” в Космачі. *Гуцульщина*. 2000. 4.59. С. 23–24.
24. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 348. Оп.1. Спр. 2363. 25 арк.
25. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 3089. 173 арк.
26. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 3095. 90 арк.
27. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 3095. 90 арк.
28. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 3089. 173 арк.
29. Клапчук В. Громадські організації Гуцульщини кінця XIX – першої третини XX ст. та українське національне відродження. *Галичина*. 2009. Ч. 15–16. С. 182–189.
30. Клапчук В. Громадські організації Гуцульщини кінця XIX – першої третини XX ст. та українське національне відродження. *Галичина*. 2009. Ч. 15–16. С. 182–189.
31. Ювілей 70-ліття д-ра Кирила Трильовського. *Голос Покуття*. 1934. 15 квітня.
32. Гей, там на горі “Січ” іде!”... Пропам’ятна книга “Січей”. Едмонтон: Альберта, 1965. 432 с.
33. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 309. Оп.2. Спр. 184. 20 арк.

34. Ломацький М. Українське вчительство на Гуцульщині. Торонто, 1958. 72 с.
35. Гей, там на горі “Січ” іде!”... Пропам’ятна книга “Січей”. / Едмонтон: Альберта, 1965. 432 с.
36. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 309. Оп. 2. Спр. 184. 20 арк.
37. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 309. Оп. 2. Спр. 184. 20 арк.
38. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 484. 98 арк.
39. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 484. 98 арк.
40. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Івано-Франківськ, 1995. 1 .VIII. Гуцульщина в другій половині XIX – початку XX ст. 220 с.
41. Szematyzm Krdlewstwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Ksi?stwem Krakowskiem na rok 1914. Lwow: Nakladem C. M. Namiestnictwa, 1914. 1769 s.
42. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Івано-Франківськ, 1995. 1 .VIII. Гуцульщина в другій половині XIX – початку XX ст. 220 с.
43. Ломацький М. Українське вчительство на Гуцульщині. Торонто, 1958. 72 с.
44. Новинки. *Діло*. 1910. 7 грудня.
45. Арсенич П. Просвіта на Гуцульщині. *Гуцульщина*. 1994. Ч. 37. С. 21.